

تاریخ تشیع در ایران  
از زوال صفویه تا پایان زندیه

فاطمه پهلوان پور

|                       |                                                                      |
|-----------------------|----------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه:              | پهلوان پور، فاطمه، ۱۳۶۴.                                             |
| عنوان و نام پدیدآور:  | تاریخ تشیع در ایران از زوال صفویه تا پایان زندیه / فاطمه پهلوان پور. |
| مشخصات نشر:           | قم، انتشارات شیعه‌شناسی، ۱۳۹۲.                                       |
| مشخصات ظاهری:         | ۲۱۶ صفحه.                                                            |
| قیمت:                 | ۴۳۰۰۰ ریال.                                                          |
| شابک:                 | ۹۷۸-۶۰۰-۵۱۴۷-۲۵۴                                                     |
| وضعیت فهرست‌نویسی:    | فیا.                                                                 |
| یادداشت:              | کتابنامه: ص ۲۰۵.                                                     |
| موضوع:                | شیعه، ایران، تاریخ، افساریان، صفویان، زندیان.                        |
| رده‌بندی کنگره:       | ۲۳۹/۲BP / ۲۹۳ / ۱۳۹۲                                                 |
| رده‌بندی یون:         | ۲۹۷/۵۳                                                               |
| شماره کتاب‌شناسی ملی: | ۳۱۱۵۷۵۰                                                              |

## تاریخ تشیع در ایران از زوال صفویه تا پایان زندیه

|              |                     |
|--------------|---------------------|
| مؤلف:        | فاطمه پهلوان پور    |
| ناشر:        | انتشارات شیعه‌شناسی |
| نوبت چاپ:    | اول ۱۳۹۲            |
| صفحه‌آرا:    | محمدکاظم آرم        |
| چاپ و صحافی: | اسوه                |
| شمارگان:     | ۱۰۰۰ نسخه           |
| قیمت:        | ۴۳۰۰۰ ریال          |

ISBN 978-600-5147-25-4

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۱۴۷-۲۵۴

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

info@shistu.org

www.shistu.org

پست الکترونیک:

پایگاه اطلاع‌رسانی:

## فهرست مطالب

|              |    |
|--------------|----|
| تقدیر و تشکر | ۹  |
| مقدمه        | ۱۱ |

### فصل اول

#### وضعیت سیاسی ایران از زمان صفویه تا پایان زندیه

|                                                    |    |
|----------------------------------------------------|----|
| به قدرت رسیدن صفویان با تکیه بر نیروی جمع          | ۱۷ |
| حکومت افغان‌ها در ایران                            | ۲۹ |
| روی کار آمدن نادرشاه افشار                         | ۳۴ |
| اقدامات سیاسی - نظامی نادر پس از تاج‌گذاری         | ۳۹ |
| به قدرت رسیدن کریم‌خان زند                         | ۴۱ |
| اقدامات سیاسی - نظامی کریم‌خان زند پس از قدرت‌گیری | ۴۳ |

### فصل دوم

#### وضعیت سیاسی تشیع در دوره افغان‌ها، افشاریه و زندیه

|                                                |    |
|------------------------------------------------|----|
| مقدمه                                          | ۵۱ |
| ۱. وضعیت سیاسی تشیع هنگام حمله افغان‌ها        | ۵۲ |
| الف. مهاجرت علمای شیعه پس از سقوط صفویه به هند | ۵۳ |

|                                                          |     |
|----------------------------------------------------------|-----|
| ب. برخورد افغان‌ها با شیعیان در ایران .....              | ۵۵  |
| ج. وضعیت علمای شیعه در دوره حمله افغان‌ها به ایران ..... | ۶۵  |
| ۲. وضعیت سیاسی تشیع در دوره افشاریه .....                | ۸۵  |
| الف. سیاست مذهبی نادرشاه .....                           | ۸۵  |
| ب. وضعیت روحانیان شیعه در دوره نادرشاه .....             | ۸۷  |
| ج. دلایل نادر برای اتخاذ سیاست مذهبی خویش .....          | ۹۴  |
| د. معاهده نجف .....                                      | ۱۰۰ |
| ه. انجمن گردان و ناکامی نادر در وحدت تشیع و تسنن .....   | ۱۰۲ |
| و. مقامات مذهبی در دوره افشاریه .....                    | ۱۰۵ |
| ۳. وضعیت سیاسی تشیع در دوره زندیه .....                  | ۱۱۰ |
| الف. سیاست مذهبی کریم‌خان زند و جانشینانش .....          | ۱۱۰ |
| ب. وضعیت روحانیان شیعه در دوره کریم‌خان زند .....        | ۱۱۳ |
| ج. کریم‌خان و مذهب تشیع .....                            | ۱۲۰ |
| د. مقامات مذهبی عصر کریم‌خان زند .....                   | ۱۲۶ |

## فصل سوم

### وضعیت فرهنگی و اجتماعی تشیع در دوره افشاریه و زندیه

|                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|
| مقدمه .....                                                              | ۱۳۵ |
| وضعیت حوزه‌های علمیه و مدارس و کتابخانه‌ها در دوره افشاریه و زندیه ..... | ۱۳۶ |
| وضعیت آبادانی و ساخت و سازهای مذهبی در دوره افشاریه و زندیه .....        | ۱۴۲ |
| الف. دوره افشاریه .....                                                  | ۱۴۳ |
| ب. دوره زندیه .....                                                      | ۱۴۹ |
| برپایی مراسم مذهبی در دوره افشاریه و زندیه .....                         | ۱۵۳ |

|                                  |     |
|----------------------------------|-----|
| الف. اشارات مستشرقان .....       | ۱۵۶ |
| ب. اشارات ایرانیان .....         | ۱۶۲ |
| علمای شیعه در دوره افشاریه ..... | ۱۶۵ |
| علمای عصر زندیه .....            | ۱۷۲ |

### جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

#### ضمایم

|                                                                           |     |
|---------------------------------------------------------------------------|-----|
| الف. متن معاهده نجف .....                                                 | ۱۸۵ |
| ب. فرمان نادر به مردم ایران به منظور ایجاد وحدت کلمه بین شیعه و سنی ..... | ۱۹۴ |
| ج. سواد نامه نادرشاه به سید سلطان افندی، شیخ الاسلام دولت عثمانی .....    | ۱۹۵ |
| د. نامه اشرف افغان به ابراهیم پاشا صدر اعظم عثمانی .....                  | ۱۹۹ |
| فهرست منابع .....                                                         | ۲۰۵ |

### تقدیر و تشکر

در تدوین و تألیف این کتاب، پس از تکیه بر توکل بر خداوند متعال و توسل به ائمه اطهار (علیهم السلام)، قدردان راهنمایی‌ها و مساعدت‌ها و زحمات فراوان استادان محترم و گرانقدر خویش، جناب آقای دکتر حسن ایزدی و سرکار خانم دکتر زهرا امیری هستیم و از ایشان به خاطر مساعدت‌ها و دل‌سوزی‌هایشان نهایت تشکر را دارم. همچنین از آقای دکتر سیدحسین فلاح‌زاده، مدیر گروه تاریخ دانشگاه باقرالعلوم (علیه السلام) به خاطر تشویق‌ها و الطاف ایشان به بنده، و همچنین از پدر و مادر زحمتکش و عزیزتر از جانم بسیار سپاس‌گزارم.

## مقدمه

در جامعه ایران، مذهب همیشه به عنوان مهم‌ترین اصل مطرح بوده، بخصوص پس از ورود اسلام به ایران، جایگاه ویژه تشیع و روحانیت شیعه در حیات اجتماعی و سیاسی ایران، محل بحث جدی بوده است، بالاخص آنکه حکومت‌ها برای جلب حمایت عمومی و مشروعیت بخشیدن به حکومت خویش، هر یک به نوعی از مذهب تشیع یا تسنن بهره می‌برده‌اند. مسئله مهم و سؤال این کتاب آن است که طی سال‌های زوال صفویه - یعنی زمانی که افغان‌های سنی به ایران حمله کردند - و در پی آن، دوره افشاریه و زندیه، مذهب تشیع دچار چه چالش‌هایی شد؟ آیا تزلزل و رکودی که در دوره حاکمیت افغان‌ها و دوره نادرشاه افشار گریبانگیر شیعه و شیعه‌گری شد، در دوره‌های بعد نیز تداوم پیدا کرد؟ و یا اینکه این مرحله گذرا بود و به عنوان یک دوره بی‌اهمیت می‌توان به آن نظر کرد؟ همچنین در این فاصله زمانی، واکنش روحانیان و علمای شیعه نسبت به مخالفت‌ها و دشمنی‌های حاکمان با تشیع چگونه بود؟

این کتاب علاوه بر آنکه مخاطبان و پژوهشگران علاقه‌مند را با سیر مذهب تشیع و نقش علمای شیعی (از پایان صفویه تا پایان زندیه) آشنا می‌سازد، روابط علمای شیعی با این حکومت‌ها را بازشناسی می‌کند و در پی روشن‌شدن سیر تاریخی تشیع در این ادوار و نیز تبیین این مسئله است که چگونه علمای شیعه در وضعیت پر تلاطم پس از سقوط صفویه، که کشور دست‌خوش هرج و مرج شده بود، موقعیت خویش را حفظ کردند و نقش خود را در آن شرایط بحرانی ایفا کردند.

در زمینه مورد بحث، هرچند منابع این دوره بسیار محدود است، اما تحقیقات و تألیفات خارج‌الیه به انجام رسیده؛ از جمله: تاریخ تشیع در ایران از آغاز تا قرن دهم هجری، رسول جعفریان؛ تشیع و تصوف تا آغاز سده دوازدهم هجری، کامل مصطفی الشیبی؛ ترجمه علیرضا ذکاوتی؛

تاریخ اجتماعی ایران در عصر افشاریه، رضا شعبانی؛ و مقاله «نادر و طرح وحدت تشیع و تسنن»، رسول جعفریان. سؤال اصلی، که این کتاب در پی پاسخ‌گویی به آن بوده، این است که تشیع و علمای شیعه از زوال صفویه تا پایان زندیه چه وضعیت و جایگاهی داشتند؟ در این زمینه، به‌طور طبیعی این سؤال‌های فرعی نیز مطرح می‌شود:

۱. رویکرد دولت‌های حاکم در عصر افشار و زند به تشیع و شیعیان چگونه بود؟

۲. وضعیت سیاسی - اجتماعی روحانیان شیعی پس از سقوط سلسله صفویه چگونه بود؟

۳. علمای شیعه دوره زندیه در مسائل سیاسی - اجتماعی چگونه ایفای نقش می کردند؟

۴. رابطه سیاسی علما و حکومت در دوره افشار و زندیه چه صورتی بود؟

۵. آیا پس از سقوط صفویه، شیعیان در برگزاری مراسم مذهبی خود آزاد بودند؟

در پاسخ به سؤالاتی مطرح شده، اطلاعات و داده‌ها از طریق منابع مکتوب و اسناد، با روش «توصیفی» و «تحلیلی» جمع‌آوری شد و تجزیه و تحلیل گردید. مطالب پیش‌روی در چهار فصل تنظیم گردید:

فصل اول به اختصار، اوضاع سیاسی کشور را همزمان با حمله افغانه به ایران و حکومت هفت ساله آنها و چگونگی تسلسل نادر شاه افشار بر اوضاع نابسامان کشور و مهم‌ترین اقدامات وی در برقراری نظم و امنیت در جامعه و سپس روی کار آمدن سلسله زندیه با تأکید بر اقدامات کریم‌خان زند، بررسی می‌کند.

فصل دوم وضعیت و جایگاه تشیع و چگونگی برخورد حکومت‌ها با علمای شیعه و شیعیان را از آغاز ورود اسلام به ایران - با تأکید بر دوره صفویه که اوج قدرت شیعیان است - تا پایان این دوره مورد مطالعه قرار می‌دهد.

فصل سوم به وضعیت سیاسی تشیع و چگونگی تعامل دولت‌ها با روحانیان شیعی وقت، به هنگام سقوط سلسله صفویه و تسلط افغانه بر کشور و نیز در دوره افشاریه و زندیه با تأکید بر سیاست مذهبی نادرشاه افشار و کریم خان زند می‌پردازد.

فصل چهارم وضعیت فرهنگی و اجتماعی تشیع در دوره مذکور (از سقوط صفویه تا پایان زندیه) را تبیین می‌کند و وضعیت علمی و فرهنگی و مذهبی جامعه و فعالیت‌های علمی علمای شیعه در آن روزگار را به تصویر می‌کشد.

www.ketab.ir